

Prof. dr Duško Vejnović¹
Evropski defendologija centar
Banja Luka

POLITIČKE (NACIONALNE), KULTURNE (VJERSKE) PODJELE I GOVOR MRŽNJE SU PREPOZNATLJIVA OBILJEŽJA U REPUBLICI SRPSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

Politička (ne)kultura i govor mržnje – BiH je na balkanskom raskršću

O stanju političkih odnosa i političke kulture u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini može se, između ostalog, zaključiti na osnovu sprovedenog istraživanja (2001 godine i 2010 godine), od strane autora u Projektu naučnoistraživačke organizacije Evropski defendologija centar. Tako, političku situaciju u BiH 60% ispitanika ocijenilo je kao lošu, dok je političku kulturu u BiH 59% ispitanika ocijenilo takođe lošom. **Kao ključne društvene probleme u BiH 55% ispitanika su naveli: ekonomsku situaciju, socijalne probleme, nacionalne odnose, mržnju i netrpeljivost i kriminal i korupciju. Rad političkih elita na rješavanju postojećih društvenih problema 71% ispitanika označilo je kao loš, dok se 72% ispitanika ne slaže sa tvrdnjom da političke elite u BiH doprinose stvaranju politički i ekonomski stabilnog društva.**

O **rasprostranjenosti govora mržnje** u političkom i javnom životu BiH svjedoče rezultati ispitanika, koji govore da su nacionalna, vjerska i drugi oblici mržnje i netrpeljivosti prisutni u BiH (62%). Da je **govor mržnje** vrlo rasprostranjen i ozbiljan problem u političkom i javnom životu BiH slaže se 66% ispitanika, dok se 69% ispitanika slaže **da je govor mržnje prisutan u medijima koji stvaraju plimu nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti. 64% ispitanika slaže se da pripadnici političkih elita u svojim javnim nastupima često koriste govor mržnje kao vid političke komunikacija sa pripadnicima drugih naroda, a 53% se ne slaže s tim da vjerski službenici u svojim javnim nastupima koriste govor mržnje prema pripadnicima drugih vjerskih grupa.**

Kao uzroke nacionalne, vjerske mržnje, netrpeljivosti, netolerancije i govora mržnje 56% ispitanika smatra dio istorije i kolektivnog pamćenja naroda u BiH, dok 70% smatra da grupna zatvorenost, predrasude, isključivost i neobjektivnost, te nekritički odnos prema pripadnicima drugih nacionalnih i vjerskih grupa uzrokuju mržnju i netrpeljivost. 52% se slaže da su društvena kriza i siromaštvo uzroci nezadovoljstva i nacionalne, vjerske mržnje i netrpeljivosti. 63% se slaže da političke elite stvaraju plimu mržnje i netolerancije u cilju skretanja pažnje javnosti sa stvarnih društvenih problema, a 61% njih navodi da su nacionalne i vjerske grupe u BiH ugrožene od drugih grupa usljed realne spoljne prijetnje, a da je mržnja posljedica tog stanja.

Društvenu reakciju na govor mržnje ispitanici ocjenjuju na sljedeći način: 61% ocjenjuje lošom reakciju državnih institucija nadležnih za praćanje govora mržnje u medijima; 49% njih smatra da je uloga nevladinog sektora u praćenju problematike govora mržnje u političkoj i javnom životu loša; 52% smatraju da je govor mržnje potrebno zakonski sankcionisati, dok 41% smatra da je uloga obrazovnih institucija u prevenciji diskriminacije, netolerancije i mržnje loša. 38% ispitanika ulogu vjerskih zajednica u stvaranju međunacionalnog i međureligijskog pomirenja u stvaranju dijaloga i tolerancije smatra zadovoljavajuće.

¹ Autor je redovni profesor na Univerzitetu u Banjoj Luci, predsjednik je Udruženja nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci, predsjednik je Evropskog defendologija centra, glavni i odgovorni urednik časopisa Defendologija, kontakt tin@blic.net.

Što se tiče društvenih posljedica govora mržnje, 65% ispitanika slaže se da govor mržnje stvara nove nacionalne i vjerske podjele i produbljuje postojeće. 61% njih se slaže da govor mržnje stvara plimu netrpeljivosti i nepovjerenja. 64% ističe da retorika mržnje u političkom životu stvara političku nestabilnost, a 65% se slaže da mržnja i netolerancija predstvaljaju moguću bezbjednosnu prijetnju smislu eskalacije nasilja. 55% njih slaže se da su mržnja i netolerancija prepreke u procesu evroatlantskih integracija BiH.

Kako prevazići govor mržnje?

Kada govorimo o prevazilaženju govora mržnje u BiH, 65% smatra da je stanje govora mržnje zabrinjavajuće i da su posebne mjere neophodne. 52% se slaže da je govor mržnje moguće prevazići sankcionisanjem, a 65% jačanjem demokratskih vrijednosti u društvu i odgovornošću političkih elita. 55% ističe da je govor mržnje moguće prevazići stvaranjem boljih ekonomski i socijalnih prilika u društvu, dok se 56% slaže se da je u BiH govor mržnje moguće prevazići.

Rezultati istraživanja ukazuju da je stanje političke kulture zabrinjavajuće, kao i rasprostranjenost nacionalne i vjerske mržnje i netrpeljivosti.

Posmatrajući istoriju ovih krajeva može se reći da je naša istorija bila više vojna i diplomatska, a ne ekonomska i kulturna. **Ovdje se bez prijatelja mora, ali bez neprijatelja ne može**, jer se unutrašnji ili spoljašnji neprijatelj koristi kao integrativni princip. Nacionalni heroji i nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini uvijek su u prvom planu, dok se demokratski kompromisi zanemaruju, što nije posljedica samo unutrašnjih podjela, nego i politike velikih sila (otomanske, venecijanske, habsburške) koje su se držale principa *divide et impera* (podijeli pa vladaj). **Osnovna obilježja političke kulture u Bosni i Hercegovini su provincijalizam, patrijarhalni mentalitet i nepovjerenja prema drugom i drukčijem. Nizak obrazovni nivo stanovništva u Bosni i Hercegovini je stalan pratilac, bez obzira na političke promjene.**

Za predstojeće parlamentarne izbore neophodna je ozbiljna i odgovorna politička socijalizacija - vladajuće tri klike u Bosni i Hercegovini (tzv. elite) stvaraju javno mnijenje kakvo im treba

Političku socijalizaciju kao proces oblikovanja i prenošenja političke kulture (simbola, vrijednosti, normi, pravila, iskustava, znanja, vještina – politička memorija) treba permanentno prenositi na nove generacije. To mora da počne u ranoj životnoj dobi, ako društvo pa i Bosna i Hercegovina hoće da kasnije bude otvorena, demokratska i stabilna. Politička socijalizacija je u funkciji održanja, jačanja i stabilnosti političkog sistema – postizanja konsenzusa o ključnim pitanjima (pokoravanje legalno izabranim organima vlasti). U Bosni i Hercegovini je niz generacija odrastalo i dozrelo u **autoritarnoj političkoj kulturi**, pa je zato teško očekivati da se one preorijentišu na demokratski način mišljenja, vjerovanja i ponašanja, jer je riječ o posve drukčijoj ljestvici vrijednosti i normi. **Primarni** (porodica) i **sekundarni** (škola, grupa vršnjaka, političke partije, mas-medija itd.) činiooci političke socijalizacije moraće da aktivno rade kako bi se izvršio ovaj prelaz sa tribalnog na demokratski tip društva u Bosni i Hercegovini – od **partikularnih prema univerzalnim normama**. Po onome šta i kako rade (**na primjer mas-mediji**) ne bi se moglo zaključiti da su na putu ostvarivanja ovih zadataka. Vladajuće tri klike u Bosni i Hercegovini (tzv. elite) stvaraju javno mnijenje kakvo im treba: imati povlašten položaj (monopol) u medijima, znači isto što i imati uza se političku javnost! Javno mnijenje se više ne sluša, ono se stvara: medijska slika stvarnosti zamjenjuje samu stvarnost! Onaj ko ima moć i vlast, ko ima pristup informacijama i ko

poznaje tehnike ubjeđivanja, taj može da ubijedi bilo koga, da misli, vjeruje i čini bilo šta, a samim tim da izaziva nacionalnu, vjersku mržnju, netrpeljivost i konflikte.

Kuda ide politika u BiH?

Ako je nekada **politika bila definisana kao mudrost upravljanja ljudima i stvarima u svrhu ostvarivanja najviših vrijednosti (istine, pravde, slobode, svetosti života, itd.), onda se ona danas definiše kao ogoljela i krvoločna borba društvenih grupa i pojedinaca za osvajanje, očuvanje i povećanje moći, vlasti i koristi koje idu uz to. Suština politike u Bosni i Hercegovini je borba oko raspodjele i kontrole društvene moći – politika je drama.** Filozof volje za moć je rekao: došlo je vrijeme da se ponovo promisli šta je politika, jer ovakva kakva je sada i ovdje, ona je mjesto gde su sve duševne bolesti zakazale sastanak. Sa dovoljno razloga može se reći da su na ovim prostorima Bosne i Hercegovine još uvijek veoma moćne mitske i paganske predstave i vjerovanja, koja po pravilu oživljavaju u trenucima političkih i društvenih kriza. Kad god se ponove krizne situacije uvijek se obnove ovi mitski i paganski obrasci. **U kriznim situacijama ne traži se učitelj nego spasitelj:** harizmatički vođa uvijek ima šansu kada nije moguće riješiti krizu na racionalan način, što je slučaj i u Bosni i Hercegovini.

Države koje se temelje na nacionalnoj kulturi (kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini) **teško mogu da se uklope u novi svjetski poredak u kome važe univerzalne vrijednosti, norme i pravila ponašanja.** Za ove prostore, prostor Bosne i Hercegovine, može se slobodno reći da ljude dijeli ono što im je zajedničko: zajedničko porijeklo, zajednički običaji, zajedničke ustanove, zajednički jezik itd. Ovdje imamo bogato iskustvo sa nelogičnom činjenicom da tri naroda (Srbi, Hrvati, Bošnjaci – muslimani) dijeli isti jezik, jer je preko 90% riječi isto, a nekoliko procenata različito. Netrpeljivost i mržnju ne izazivaju velike razlike, nego baš one male, pa su u pravu psiholozi kada govore o „narcizmu malih naroda“ - svako pleme hoće da bude nacija. Uprkos svim socijalnim razlikama među pojedincima iste nacije, nacija se doživljava kao bratska zajednica: u nacionalnoj svijesti sve nejednakosti su izbrisane u ime jedinstva nacije! To se postiže vještom manipulacijom političkim simbolima (zastava, grb, himna, mitski junaci itd.) jer mit nudi lični identitet i kolektivnu identifikaciju sa zajednicom (nacionalnom, vjerskom i sl.): on odgovara na pitanje ko sam ja i gdje je moje mjesto u strukturi društva. **Zajednica koja je utemeljena na nacionalnom mitu protivi se promjeni: identitet i promjena ne idu zajedno.** Ovi zatvoreni obrasci (*closed patterns*) arhajskog duha svakako su smetnja širim integrativnim procesima i toleranciji među tri naroda i njihovih kultura u Bosni i Hercegovini: umjesto demokratskih pregovora i zajedničkog života svaki narod ističe svoje slobodarske tradicije i nacionalne heroje. – **Strah od živih reguliše pravo, strah od mrtvih reguliše mit – mrtvi kao moralni policajci društva. U Bosni i Hercegovini demokratija se uči, jer narod nema iskustva sa demokratskim oblicima mišljenja, vjerovanja i odlučivanja: ovdje je na djelu prelaz od vladavine jedne volje (samovolje vođe) na vladavinu zakona. Drugim riječima, vladavinu straha postepeno zamjenjuje vladavina prava.** A to je veoma težak i dug proces, jer rodovsko-plemenska svijest i način života na ovim prostorima teško se mogu uzdići na ravan univerzalnih vrijednosti, normi i pravila ponašanja. Ako hrišćanstvo i islam kao univerzalne religije nisu uspjele da za toliko vijekova iskorijene ovaj paganski način mišljenja i delanja, onda se ni mi danas ne možemo nadati da ćemo u bliskoj budućnosti imati više uspjeha.

Pred nama je u Bosni i Hercegovini veoma važan i težak zadatak. Mi se moramo učiti dijalogu i toleranciji, jer sve naše nevolje proističu iz činjenice što mi ne umijemo da komuniciramo jedni sa drugima. **Samo vaspitanjem i obrazovanjem za dijalog i toleranciju može se steći svijest da su drugi čovjek i naša kultura naša dopuna a ne naš pakao.** Ko nije trpeljiv, ne može biti savremen

čovjek: još nije dorastao do čovjekove visine! Da bi to postigao, on mora da osluškuje različite glasove vremena i različite načine govora, jer samo tako ima mogućnosti da upoređuje, bira i stvara. **Jedan uistinu dijaloški način mišljenja i življenja imao bi za posljedicu da među misliocima ne bi bilo dogmatika, među vjernicima ne bi bilo fanatika, a među političarima ne bi bilo tirana.**

Istorija **svake religije** pokazuje i dokazuje da je od samog početka bilo različitih načina vjerovanja i da su sva ova vjerovanja zadovoljavala individualne i kolektivne potrebe i želje vjernika. Tek kada je jedan oblik vjerovanja proglašen za zvanični sistem (npr. hrišćanstvo u starom rimskom carstvu), onda su svi drugi oblici ispoljavanja vjere smatrani odstupanjem od prave vjere (mistici, monasi, jeretici, šizmatici itd.). U društvima gdje je crkva odvojena od države, zakon o vjerskim zajednicama tretira sve vjerske grupe kao ravnopravne. Međutim, specifičnost islamske zajednice (uma) je u tome što su vjerske i pravne norme (koje propisuje država) u stvari istovjetne (šerijatsko pravo).

Poznato je da društvo nije isto što i država. Želje, potrebe i interesi društva uvijek su širi i dublji od moći države da ih zadovolji kroz svoje ustanove. Zbog toga ne bi trebalo da čudi što se dobar dio društvenog života odvija izvan sistema državnih ustanova. **Nevladine organizacije** u Bosni i Hercegovini trebalo bi da se angažuju na zaštiti društva od države, to jest da stalno dokazuju da se politički život odvija u međusobnim odnosima ljudi a ne samo u odnosima ustanova – valja štiti ovaj slobodni prostor života od državne kontrole i prinude.

Riječima se mogu izreći najviše istine i najpodlije laži. Danas su riječi postale oružje – jezik i govor su polje borbe za moć i vlast. **Odnosi između tri političke zajednice u Bosni i Hercegovini odlikavaju se u jeziku i govoru kao u nekom ogledalu.** To su riječi iza kojih ostaju vidljive posljedice: ima neprijatnih, otrovnih i smrtnih riječi kojima se postiže strašan učinak na ljudsku dušu i kolektivno sjećanje. Sve bolesti ovih zajednica, pa i Bosne i Hercegovine, prvo su vidljive u jeziku i govoru – **ako boluje jezik i govor, onda boluje pojedinac i zajednica. Stari kineski mudrac opominjao je: kad se kvari jezik, kvari se i narod!** Oboljeli jezik i govor uvijek prethode oboljelim društvima: prve tamnice, prvi zločini i prve grobnice pripremaju se u jeziku i govoru. Prve mine su jezičke mine. Mi u Bosni i Hercegovini ni danas nismo svjesni svih bolesti što ih je kratkovidna politika unijela u jezik i govor. **Govor mržnje je prisutan u BiH, a pretpostavke su da će postojati dok god postoji mržnja. Mržnja se ne smije gurati ispod tepiha. Ona se mora rješavati u svijesti građana, mora se prevazilaziti kulturom dijaloga i tolerancije. Međutim, nažalost danas u BiH riječi mudraca ne mogu se čuti od vike gomile. U BiH na cijeni nije pametan i mudar, već moćan i drzak.** Retorika, govor mržnje u BiH pokušava uspostaviti nemoguću BiH, koja ruši i ovu moguću Bosnu i Hercegovinu. Govor mržnje je u suštini antikomunikacija. Antipod mržnje je tolerancija. **Na prostorima BiH etno-nacionalizam je dominantna politička ideologija, a u vremenu predizbornih kampanja, ne smije se stvoriti klima anti intelektualnog stanja.** U politikama i političkim kampanjama u BiH više ima propovijedi nego realnih političkih programa. Govor mržnje, jezik naprosto upotrebljava kao toljagu. Treba razgovarati, a to znači graditi mostove, povezujući suprotne obale. **Previše se brblja, a premalo se misli. Samo kao ličnost mi smo moralne osobe, jer odgovornost se veže za ličnu savjest: zato masa, institucija, ne može biti odgovorna. Trajno se treba zalagati za razgovor kao tihi poziv na put do istine i smisla, on je način na koji se svaki problem može riješiti, govorom mržnje i nasiljem se ništa ne rješava.**

Govor mržnje uopšte, pa tako i u BiH nije moguće empirijski proučavati, ali je moguće empirijski proučavati društvene posljedice mržnje. Imajući u vidu činjenicu da je u proteklom ratu na prostorima BiH bilo puno ekstremizma, etničkog čišćenja i serijskih ubistava, neophodno je više pažnje posvetiti prevazilaženju postojeće mržnje. BiH je krizno, postkonfliktno, višenacionalno i višereligijsko društvo u kome latentni društveni sukob u BiH proicira se sa društvene na simboličku

ravan. **Govor mržnje u BiH stvara nove nacionalne i vjerske antagonizme i produbljuje postojeće.**

U okviru određenog društva, pa i Bosne i Hercegovine na teorijskoj ravni, moguća su tri dominantna modela reagovanja na *drugog* i *drugačijeg*. Ti su modeli kulturno uslovljeni. **Prvi model reakcije na paradigmu različitosti je nasilje**, koje podrazumijeva napad, povredu ili uništenje drugog zbog njegovih razlika. **Nasilje kao model ponašanja mora se odbaciti. Drugi model jeste trpeljivost**, što podrazumijeva uzdržavanje od osude i prinude prema drugom i drugačijem. Trpeljivost podrazumijeva trpljenje drugog i drugačijeg a ne njegovo prihvatanje, tako da je to odlaganje a ne rješenje konflikta. **Treći način je dijalog i tolerancija**. Ovaj model ponašanja podrazumijeva razgovor i prihvatanje i uvažavanje drugog i drugačijeg. Međutim, može se primjetiti slabost tog koncepta u praksi, jer društva koja se smatraju demokratskim u ozbiljnoj mjeri se suočavaju sa **problemima diskriminacije, netolerancije i mržnjom motivisanog nasilja. Na koji je način onda moguće riješiti paradigmu različitosti? Slovenski filozof Slavoj Žižek kaže u vezi etničke mržnje i nasilja da treba u potpunosti odbaciti multikulturalističku ideju i nasuprot etničkoj toleranciji potrebno je naučiti da živimo sa drugošću drugog, i da razvijamo toleranciju za različite stilove života**. Protiv etničke mržnje ne treba se boriti etničkom tolerancijom, već mržnjom kako Žižek navodi, ali ne protiv drugog i drugačijeg već protiv zajedničkih „političkih neprijatelja“ (Žižek, 2001: 159) misleći pod time na zajedničke probleme. Mišljenja smo da bi taj model bio prihvatljiv za Bosnu i Hercegovinu, koja je nacionalno, vjerski, politički polarizovana. Sa druge strane, bez obzira na sve postojeće razlike prisutni su brojni zajednički problemi i zajednički interesi, koji prevazilaze logiku grupnih podjela. Prvenstveno se to odnosi na brojne ekonomske i socijalne probleme, vladavinu zakona, sigurnost ljudi i imovine i druge društvene probleme koji su ujedno primarni problemi običnog čovjeka i stvarna prijetnja društvenom poretku. **Takav politički i društveni diskurs u Bosni i Hercegovini osnova je za stvaranje stabilnog društva i prevazilaženja paradigme različitosti – koncepta društvenih podjela zasnovanom na nekritičkom odnosu prema sebi i drugome – kulturno drugačijem – i diskriminaciji, netoleranciji i nasilju koje je rezultat takve percepcije stvarnosti.**

Duboki socijalni rascjepi su prepreka demokratiji u BiH

Kada koncept demokratije i demokratskog upravljanja primjenimo na duboko podijeljena društva kakvo je BiH, postavlja se pitanje da li je demokratija uopšte moguća u takvim društvima i koji bi model demokratije odgovarao društvu u kojem su **etno-nacionalne podjele veoma duboke i naglašene?** Danas bi nam se misao klasičnog liberala Džona Stjuarta Mila (*John Stuart Mill*) učinila intuitivno prihvatljivom ali praktično veoma opasnom, budući da Mil smatra kako je demokratija nespojiva sa višenacionalnom društvenom strukturom, i gdje granice države trebaju biti podudarne sa granicama nacionalnosti.² Tokom 20-og vijeka u akademskoj literaturi je preovladavalo minimalističko određenje demokratije Jozefa Šumpetera (*Joseph Schumpeter*)³ i Roberta Dala (*Robert Dahl*)⁴ **koji su demokratiju svodili na formu ili**

² John Stuart Mill (2001 (1861)): *Considerations on Representative Government*, The Electric Book Company Ltd, London.

³ Šumpeter demokratiju tretira kao mehanizam dolaska na vlast uz pomoć borbe za glasove birača. Više u: Jozef Šumpeter (1998): *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Plato, Beograd.

proceduru odabira političkih elita. Termini poput višestranačkih izbora, političkih, i civilnih prava građana su bili jedini izvor legitimiteta političkog poretka. Problemi grupnih identiteta su ostavljeni po strani jer je preovladavalo generalno stanovište da su identitetska pitanja prevaziđena u svijetlu proceduralne demokratije.

U procesu postkolonijalne obnove svijeta i padom real-socijalizma u Istočnoj Evropi, postalo je jasno da identitetska, odnosno, etno-nacionalna pitanja postaju glavni problem novonastalih država, i da se većinski ili proceduralni model demokratije ne može uspješno implementirati u takvim državama. Primjena većinske demokratije kao postkolonijalnog naslijeđa u novonastalim državama je dovela do nasilnih konflikata jer su veće etničke grupe institucionalnim mehanizmima uspijevale majorizovati one manje i isključiti ih iz distribucije političke moći. **To je i sada opasnost u dejtonskoj Bosni i Hercegovini.**

⁴ Dal za demokratiju koristi termin „poliarhija“ kao proces učestvovanja i takmičenja koji se najviše približava idealu demokratije. Poliarhija predstavlja princip vladavine većine. Više u: Robert Dal (1997): *Poliarhija - participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd.

Проф. др Душко Вејновић¹
Европски дефендологија центар
Бања Лука

ПОЛИТИЧКЕ (НАЦИОНАЛНЕ), КУЛТУРНЕ (ВЈЕРСКЕ) ПОДЈЕЛЕ И ГОВОР МРЖЊЕ СУ ПРЕПОЗНАТЉИВА ОБИЉЕЖЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Политичка (не)култура и говор мржње – БиХ је на балканском раскршћу

О стању политичких односа и политичке културе у Републици Српској и Босни и Херцеговини може се, између осталог, закључити на основу спроведеног истраживања (2001 године и 2010 године), од стране аутора у Пројекту научноистраживачке организације Европски дефендологија центар. Тако, политичку ситуацију у БиХ 60% испитаника оцијенило је као лошу, док је политичку културу у БиХ 59% испитаника оцијенило такође лошом. **Као кључне друштвене проблеме у БиХ 55% испитаника су навели: економску ситуацију, социјалне проблеме, националне односе, мржњу и нетрпељивост и криминал и корупцију. Рад политичких елита на рјешавању постојећих друштвених проблема 71% испитаника означило је као лош, док се 72% испитаника не слаже са тврдњом да политичке елите у БиХ доприносе стварању политички и економски стабилног друштва.**

О распрострањености говора мржње у политичком и јавном животу БиХ свједоче резултати испитаника, који говоре да су национална, вјерска и други облици мржње и нетрпељивости присутни у БиХ (62%). Да је говор мржње врло распрострањен и озбиљан проблем у политичком и јавном животу БиХ слаже се 66% испитаника, док се 69% испитаника слаже да је говор мржње присутан у медијима који стварају плиму националне и вјерске мржње и нетрпељивости. 64% испитаника слаже се да припадници политичких елита у својим јавним наступима често користе говор мржње као вид политичке комуникација са припадницима других народа, а 53% се не слаже с тим да вјерски службеници у својим јавним наступима користе говор мржње према припадницима других вјерских група.

Као узроке националне, вјерске мржње, нетрпељивости, нетолеранције и говора мржње 56% испитаника сматра дио историје и колективног памћења народа у БиХ, док 70% сматра да групна затвореност, предрасуде, искључивост и необјективност, те некритички однос према припадницима других националних и вјерских група узрокују мржњу и нетрпељивост. 52% се слаже да су друштвена криза и сиромаштво узроци незадовољства и националне, вјерске мржње и нетрпељивости. 63% се слаже да политичке елите стварају плиму мржње и нетолеранције у циљу скретања пажње јавности са стварних друштвених проблема, а 61% њих наводи да су националне и вјерске групе у БиХ угрожене од других група услед реалне спољне пријетње, а да је мржња последица тог стања.

Друштвену реакцију на говор мржње испитаници оцјењују на сљедећи начин: 61% оцјењује лошом реакцију државних институција надлежних за праћање говора мржње у

¹ Аутор је редовни професор на Универзитету у Бањој Луци, председник је Удружења наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци, председник је Европског дефендологија центра, главни и одговорни уредник часописа Дефендологија, контакт tin@blic.net.

медијима; 49% њих сматра да је улога невладиног сектора у праћењу проблематике говора мржње у политичкој и јавном животу лоша; 52% сматрају да је говор мржње потребно законски санкционисати, док 41% сматра да је улога образовних институција у превенцији дискриминације, нетолеранције и мржње лоша. 38% испитаника улогу вјерских заједница у стварању међунационалног и међурелигијског помирења у стварању дијалога и толеранције сматра задовољавајуће.

Што се тиче друштвених посљедица говора мржње, 65% испитаника слаже се да говор мржње ствара нове националне и вјерске подјеле и продубљује постојеће. 61% њих се слаже да говор мржње ствара плимину нетрпељивости и неповјерења. 64% истиче да реторика мржње у политичком животу ствара политичку нестабилност, а 65% се слаже да мржња и нетолеранција предствалају могућу безбједносну пријетњу смислу ескалације насиља. 55% њих слаже се да су мржња и нетолеранција препреке у процесу евроатлантских интеграција БиХ.

Како превазићи говор мржње?

Када говоримо о превазилажењу говора мржње у БиХ, 65% сматра да је стање говора мржње забрињавајуће и да су посебне мјере неопходне. 52% се слаже да је говор мржње могуће превазићи санкционисањем, а 65% јачањем демократских вриједности у друштву и одговорношћу политичких елита. 55% истиче да је говор мржње могуће превазићи стварањем бољих економских и социјалних прилика у друштву, док се 56% слаже се да је у БиХ говор мржње могуће превазићи.

Резултати истраживања указују да је стање политичке културе забрињавајуће, као и распрострањеност националне и вјерске мржње и нетрпељивости.

Посматрајући историју ових крајева може се рећи да је наша историја била више војна и дипломатска, а не економска и културна. **Овдје се без пријатеља мора, али без непријатеља не може**, јер се унутрашњи или спољашњи непријатељ користи као интегративни принцип. Национални хероји и национални идентитет у Босни и Херцеговини увијек су у првом плану, док се демократски компромиси занемарују, што није посљедица само унутрашњих подјела, него и политике великих сила (отоманске, венецијанске, хабсбуршке) које су се држале принципа *divide et impera* (подијели па владај). **Основна обиљежја политичке културе у Босни и Херцеговини су провинцијализам, патријархални менталитет и неповјерења према другом и друкчијем. Низак образовни ниво становништва у Босни и Херцеговини је сталан пратилац, без обзира на политичке промјене.**

За предстојеће парламентарне изборе неопходна је озбиљна и одговорна политичка социјализација - владајуће три клике у Босни и Херцеговини (тзв. елите) стварају јавно мнијење какво им треба

Политичку социјализацију као процес обликовања и преношења политичке културе (симбола, вриједности, норми, правила, искустава, знања, вјештина – политичка меморија) треба перманентно преносити на нове генерације. То мора да почне у раној животној доби, ако друштво па и Босна и Херцеговина хоће да касније буде отворена, демократска и стабилна. Политичка социјализација је у функцији одржања, јачања и стабилности политичког система – постизања консензуса о кључним питањима (покоравање легално изабраним органима власти). У Босни и Херцеговини је низ генерација одрасло и дозрело у

ауторитарној политичкој култури, па је зато тешко очекивати да се оне преоријентишу на демократски начин мишљења, вјеровања и понашања, јер је ријеч о посве друкчијој љествици вриједности и норми. **Примарни** (породица) и **секундарни** (школа, група вршњака, политичке партије, мас-медија итд.) чиниоци политичке социјализације мораће да активно раде како би се извршио овај прелаз са трибалног на демократски тип друштва у Босни и Херцеговини – од **партикуларних према универзалним нормама**. По ономе шта и како раде (**на примјер мас-медији**) не би се могло закључити да су на путу остваривања ових задатака. **Владајуће три клике у Босни и Херцеговини (тзв. елите) стварају јавно мнијење какво им треба: имати повлаштен положај (монопол) у медијима, значи исто што и имати уза се политичку јавност! Јавно мнијење се више не слуша, оно се ствара: медијска слика стварности замјењује саму стварност!** Онај ко има моћ и власт, ко има приступ информацијама и ко познаје технике убјеђивања, тај може да убиједи било кога, да мисли, вјерује и чини било шта, а самим тим да изазива националну, вјерску мржњу, нетрпељивост и конфликте.

Куда иде политика у БиХ?

Ако је некада политика била дефинисана као мудрост управљања људима и стварима у сврху остваривања највиших вриједности (истине, правде, слободе, светости живота, итд.), онда се она данас дефинише као огољела и крволочна борба друштвених група и појединаца за освајање, очување и повећање моћи, власти и користи које иду уз то. **Суштина политике у Босни и Херцеговини је борба око расподјеле и контроле друштвене моћи – политика је драма.** Филозоф воље за моћ је рекао: дошло је вријеме да се поново промисли шта је политика, јер оваква каква је сада и овдје, она је мјесто где су све душевне болести заказале састанак. Са довољно разлога може се рећи да су на овим просторима Босне и Херцеговине још увијек веома моћне митске и паганске представе и вјеровања, која по правилу оживљавају у тренуцима политичких и друштвених криза. Кад год се понове кризне ситуације увијек се обнове ови митски и пагански обрасци. **У кризним ситуацијама не тражи се учитељ него спаситељ:** харизматски вођа увијек има шансу када није могуће ријешити кризу на рационалан начин, што је случај и у Босни и Херцеговини. Државе које се темеље на националној култури (као што је то случај у Босни и Херцеговини) тешко могу да се уклопе у нови свјетски поредак у коме важе универзалне вриједности, норме и правила понашања. За ове просторе, простор Босне и Херцеговине, може се слободно рећи да људе дијели оно што им је заједничко: заједничко поријекло, заједнички обичаји, заједничке установе, заједнички језик итд. Овдје имамо богато искуство са нелогичном чињеницом да три народа (Срби, Хрвати, Бошњаци – муслимани) дијели исти језик, јер је преко 90% ријечи исто, а неколико процената различито. Нетрпељивост и мржњу не изазивају велике разлике, него баш оне мале, па су у праву психолози када говоре о „нарцизму малих народа“ - свако племе хоће да буде нација. Упркос свим социјалним разликама међу појединцима исте нације, нација се доживљава као братска заједница: у националној свијести све неједнакости су избрисане у име јединства нације! То се постиже вјештом манипулацијом политичким симболима (застава, грб, химна, митски јунаци итд.) јер мит нуди лични идентитет и колективну идентификацију са заједницом (националном, вјерском и сл.): он одговара на питање ко сам ја и гдје је моје мјесто у структури друштва. **Заједница која је утемељена на националном миту противи се промјени: идентитет и промјена не иду заједно.** Ови затворени обрасци (*closed patterns*) архајског духа свакако су сметња ширим интегративним процесима и толеранцији међу три народа и њихових култура

у Босни и Херцеговини: умјесто демократских преговора и заједничког живота сваки народ истиче своје слободарске традиције и националне хероје. – **Страх од живих регулише право, страх од мртвих регулише мит – мртви као морални полицајци друштва. У Босни и Херцеговини демократија се учи, јер народ нема искуства са демократским облицима мишљења, вјеровања и одлучивања: овдје је на дјелу прелаз од владавине једне воље (самовоље вође) на владавину закона. Другим ријечима, владавину страха постепено замјењује владавина права.** А то је веома тежак и дуг процес, јер родовско-племенска свијест и начин живота на овим просторима тешко се могу уздићи на раван универзалних вриједности, норми и правила понашања. Ако хришћанство и ислам као универзалне религије нису успјеле да за толико вијекова искоријене овај пагански начин мишљења и делања, онда се ни ми данас не можемо надати да ћемо у блиској будућности имати више успјеха.

Пред нама је у Босни и Херцеговини веома важан и тежак задатак. Ми се морамо учити дијалогу и толеранцији, јер све наше невоље проистичу из чињенице што ми не умијемо да комуницирамо једни са другима. **Само васпитањем и образовањем за дијалог и толеранцију може се стећи свијест да су други човјек и наша култура наша допуна а не наш пакао.** Ко није трпељив, не може бити савремен човјек: још није дорастао до човјекове висине! Да би то постигао, он мора да послуша различите гласове времена и различите начине говора, јер само тако има могућности да упоређује, бира и ствара. **Један уистину дијалогски начин мишљења и живљења имао би за посљедицу да међу мислиоцима не би било догматика, међу вјерницима не би било фанатика, а међу политичарима не би било тирана.**

Историја сваке религије показује и доказује да је од самог почетка било различитих начина вјеровања и да су сва ова вјеровања задовољавала индивидуалне и колективне потребе и жеље вјерника. Тек када је један облик вјеровања проглашен за званични систем (нпр. хришћанство у старом римском царству), онда су сви други облици испољавања вјере сматрани одступањем од праве вјере (мистици, монаси, јеретици, шизматици итд.). У друштвима гдје је црква одвојена од државе, закон о вјерским заједницама третира све вјерске групе као равноправне. Међутим, специфичност исламске заједнице (ума) је у томе што су вјерске и правне норме (које прописује држава) у ствари истовјетне (шеријатско право).

Познато је да друштво није исто што и држава. Жеље, потребе и интереси друштва увијек су шири и дубљи од моћи државе да их задовољи кроз своје установе. Због тога не би требало да чуди што се добар дио друштвеног живота одвија изван система државних установа. **Невладине организације** у Босни и Херцеговини требало би да се ангажују на заштити друштва од државе, то јест да стално доказују да се политички живот одвија у међусобним односима људи а не само у односима установа – ваља штитити овај слободни простор живота од државне контроле и принуде.

Ријечима се могу изрећи највише истине и најподлије лажи. Данас су ријечи постале оружје – језик и говор су поље борбе за моћ и власт. **Односи између три политичке заједнице у Босни и Херцеговини одсликавају се у језику и говору као у неком огледалу.** То су ријечи иза којих остају видљиве посљедице: има непријатних, отровних и смртних ријечи којима се постиже страشان учинак на људску душу и колективно сјећање. Све болести ових заједница, па и Босне и Херцеговине, прво су видљиве у језику и говору – **ако болује језик и говор, онда болује појединац и заједница. Стари кинески мудрац опомињао је: кад се квари језик, квари се и народ!** Обољели језик и говор увијек претходе обољелим друштвима: прве тамнице, први злочини и прве гробнице припремају се у језику и говору. Прве мине су језичке мине. Ми у Босни и Херцеговини ни данас нисмо свјесни свих болести

што их је кратковидна политика унијела у језик и говор. **Говор мржње је присутан у БиХ, а претпоставке су да ће постојати док год постоји мржња. Мржња се не смије гурати испод тепиха. Она се мора рјешавати у свијести грађана, мора се превазилазити културом дијалога и толеранције. Међутим, нажалост данас у БиХ ријечи мудраца не могу се чути од вике гомиле. У БиХ на цијени није паметан и mudar, већ моћан и дрзак. Реторика, говор мржње у БиХ покушава успоставити немогућу БиХ, која руши и ову могућу Босну и Херцеговину. Говор мржње је у суштини антикомуникација. Антипод мржње је толеранција. На просторима БиХ етно-национализам је доминатна политичка идеологија, а у времену предизборних кампања, не смије се створити клима антиинтелектуалног стања. У политикама и политичким кампањама у БиХ више има проповиједи него реалних политичких програма. Говор мржње, језик напосто употребљава као тољагу. Треба разговарати, а то значи градити мостове, повезујући супротне обале. Превише се брбља, а премало се мисли. Само као личност ми смо моралне особе, јер одговорност се веже за личну савјест: зато маса, институција, не може бити одговорна. Трајно се треба залагати за разговор као тихи позив на пут до истине и смисла, он је начин на који се сваки проблем може ријешити, говором мржње и насиљем се ништа не рјешава.**

Говор мржње уопште, па тако и у БиХ није могуће емпиријски проучавати, али је могуће емпиријски проучавати друштвене посљедице мржње. Имајући у виду чињеницу да је у протеклом рату на просторима БиХ било пуно екстремизма, етничког чишћења и серијских убистава, неопходно је више пажње посветити превазилажењу постојеће мржње. БиХ је кризно, постконфликтно, вишенационално и вишерелигијско друштво у коме латентни друштвени сукоб у БиХ проицира се са друштвене на симболичку раван. **Говор мржње у БиХ ствара нове националне и вјерске антагонизме и продубљује постојеће.**

У оквиру одређеног друштва, па и Босне и Херцеговине на теоријској равни, могућа су три доминантна модела реаговања на *другог* и *другачијег*. Ти су модели културно условљени. **Први модел реакције на парадигму различитости је насиље**, које подразумејева напад, повреду или уништење другог због његових разлика. **Насиље као модел понашања мора се одбацити. Други модел јесте трпељивост**, што подразумејева уздржавање од осуде и принуде према другом и другачијем. Трпељивост подразумејева трпљење другог и другачијег а не његово прихватање, тако да је то одлагање а не рјешење конфликта. **Трећи начин је дијалог и толеранција.** Овај модел понашања подразумејева разговор и прихватање и уважавање другог и другачијег. Међутим, може се примјетити слабост тог концепта у пракси, јер друштва која се сматрају демократским у озбиљној мјери се суочавају са **проблемима дискриминације, нетолеранције и мржњом мотивисаног насиља. На који је начин онда могуће ријешити парадигму различитости? Словенски филозоф Славој Жижек каже у вези етничке мржње и насиља да треба у потпуности одбацити мултикултуралистичку идеју и насупрот етничкој толеранцији потребно је научити да живимо са другошћу другог, и да развијемо толеранцију за различите стилове живота.** Против етничке мржње не треба се борити етничком толеранцијом, већ мржњом како Жижек наводи, али не против другог и другачијег већ против заједничких „политичких непријатеља“ (Жижек, 2001: 159) мислећи под тиме на заједничке проблеме. Мишљења смо да би тај модел био прихватљив за Босну и Херцеговину, која је национално, вјерски, политички поларизирана. Са друге стране, без обзира на све постојеће разлике присутни су бројни заједнички проблеми и заједнички интереси, који превазилазе логику групних подјела. Првенствено се то односи на бројне економске и социјалне проблеме, владавину закона, сигурност људи и имовине и друге друштвене проблеме који су уједно примарни проблеми обичног човјека и стварна пријетња друштвеном поретку. **Такав политички и друштвени дискурс у Босни и Херцеговини**

основа је за стварање стабилног друштва и превазилажења парадигме различитости – концепта друштвених подјела заснованом на некритичком односу према себи и другоме – културно другачијем – и дискриминацији, нетолеранцији и насиљу које је резултат такве перцепције стварности.

Duboki socijalni rascjepi су prepreka demokratiji у БиХ

Kada koncept demokratije i demokratskog upravljanja primjenimo na duboko podijeljena društva kakvo је БиХ, postavlja се pitanje da li је demokratija uopšte mogućа u takvim društvima i koji bi model demokratije odgovarao društvu u kojem су **etno-nacionalne podjele veoma duboke i naglašene?** Danas bi nam се misao klasičnog liberala Džona Stjuarta Mila (*John Stuart Mill*) učinila intuitivno prihvatljivom ali praktično veoma opasnom, budući da Mil smatra kako је demokratija nespojiva sa višenacionalnom društvenom strukturom, i gdje granice države trebaju biti podudarne sa granicama nacionalnosti.² Tokom 20-og vijeka u akademskoj literaturi је preovladavalo minimalističko određenje demokratije Jozefa Šumpetera (*Joseph Schumpeter*)³ i Roberta Dala (*Robert Dahl*)⁴ **koji су demokratiju svodili na formu ili proceduru odabira političkih elita.** Termini poput višestranačkih izbora, političkih, i civilnih prava građana су bili jedini izvor legitimiteta političkog poretka. Problemi grupnih identiteta су ostavljeni po strani jer је preovladavalo generalno stanovište da су identitetska pitanja prevaziđena u svijetlu proceduralne demokratije.

U procesu postkolonijalne obnove svijeta i padom real-socijalizma u Istočnoj Evropi, postalo је jasno da identitetska, odnosno, etno-nacionalna pitanja postaju glavni problem novonastalih država, i da се većinski ili proceduralni model demokratije ne može uspješno implementirati u takvim državama. Primjena većinske demokratije kao postkolonijalnog naslijeđa u novonastalim državama је dovela do nasilnih konflikata jer су веће etničke grupe institucionalnim mehanizmima uspijevale majorizovati one manje i isključiti ih iz distribucije političke моћи. **То је и сада опасност у дејтонској Босни и Херцеговини.**

² John Stuart Mill (2001 (1861)): *Considerations on Representative Government*, The Electric Book Company Ltd, London.

³ Šumpeter demokratiju tretira kao mehanizam dolaska na vlast uz pomoć borbe za glasove birača. Više u: Jozef Šumpeter (1998): *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Plato, Beograd.

⁴ Dal za demokratiju koristi termin „poliarhija“ kao proces učestvovanja i takmičenja koji се najviše približava idealu demokratije. Poliarhija predstavlja princip vladavine većine. Više u: Robert Dal (1997): *Poliarhija - participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd.